

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Любовець Надія Іванівна

УДК 82-94(092)+014.3(477)

**Становлення української мемуарної традиції:
історико-бібліографічне дослідження**

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство,
бібліографознавство

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ – 2025

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Національна академія наук України.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук,
член-кореспондент НАН України
Ясь Олексій Васильович,
Інститут історії України НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
української історіографії

доктор історичних наук, професор
Гирич Ігор Борисович,
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України,
завідувач відділу джерелознавства нової
історії України

доктор історичних наук, професор
Демуз Інна Олександрівна,
Національна наукова сільськогосподарська
бібліотека НААН України,
головний науковий співробітник сектору
наукової бібліографії та біографістики

Захист відбудеться «25» лютого 2025 р. о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3.

Реферат розісланий « » січня 2025 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор політичних наук

М. Б. Закіров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена суттєвими змінами в інтелектуальному і духовному житті суспільства наприкінці ХХ — у перші десятиліття ХХІ ст. Антропологічний поворот, який відбувся у соціогуманітаристиці, викликав зростання інтересу до особистості, поставив її в центр історико-культурологічних досліджень. Особисті свідчення очевидців та учасників історичних подій, процесів культурного поступу важливі тим, що розкривають дух своєї доби, слугують передачі досвіду і моральних цінностей, духовному зв'язкові поколінь. Водночас вони є відображенням інтересів і поглядів частини суспільства, до якої належать їх автори, що дає ґрунтовний матеріал для широких соціокультурологічних узагальнень.

Мемуари є важливою частиною національного культурного надбання, багатовимірним культурно-історичним феноменом, якому належить помітне місце в житті нашого суспільства впродовж віків. Дослідження української мемуарної традиції сприяє глибшому осмисленню культурно-історичних процесів, інтеграції її в сучасний інформаційний простір. Під поняттям «українська мемуарна традиція» розуміємо культурно-історичне явище, яке бере початок з далеких часів і триває до сьогодні, охоплюючи розвиток, збереження та побутування різножанрових мемуарних текстів на українських теренах. Ця традиція формувалася під впливом історичних епох, суспільно-політичних умов, культурних потреб і національних пріоритетів, відіграючи важливу роль у передачі історичного досвіду, національної пам'яті та сприяючи утвердженню ідентичностей в українському суспільстві.

Разом з тим мемуари заслуговують на окрему особливу дослідницьку увагу як пам'ятки вітчизняної рукописної і книжкової спадщини та об'єкти складного і масштабного бібліографічного аналізу. Їх величезний кількісний, жанровий і тематичний діапазон, розпорошений по численних архівних документах, рідкісних книжкових виданнях, археографічних публікаціях на сторінках журналів і збірників, у газетних публікаціях, на жаль, і до нашого часу вповні ще не опрацьований і не систематизований вітчизняними книгознавцями, бібліографознавцями, бібліотекознавцями. Зважаючи на це, поряд з історико-джерелознавчими, літературознавчими, культурологічними, біографічними дослідженнями, українській мемуарій потребує спеціального ґрунтового історико-бібліографічного дослідження, оскільки без науково-бібліографічної реконструкції мемуарних джерел української традиції цей величезний інформаційний потенціал не може бути використаний.

Важливість цього завдання особливо зростає в умовах стрімкого розвитку цифрової гуманітаристики, яка надає новітні інструменти для впровадження гуманітарного знання в суспільний дискурс та створює додаткові можливості для дослідження й популяризації мемуарної спадщини, удосконалюючи її широкому загалові. Бібліографічне дослідження мемуарних видань і публікацій, створення їх електронних реєстрів та архівів дасть змогу

систематизувати та ввести в науковий обіг документальне багатство мемуаристики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і тематикою науково-дослідних робіт.

Дисертаційне дослідження виконано в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) в межах наукових тем Інституту біографічних досліджень: «Бібліотеки як центри формування ресурсів біографічної інформації» (2013–2015 рр., державний реєстраційний номер 0113U001146); «Біографіка, біобібліографія та біографістика в сучасному науково-комунікаційному просторі України» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер 0116U003165); «Біографіка та біобібліографія як інформаційно-комунікативний ресурс в умовах суспільно-політичних і культурних трансформацій українського суспільства» (2019–2021 рр., державний реєстраційний номер 0119U000133); «Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми дослідницької та видавничо-інформаційної роботи, інтеграції та поширення біографічних знань» (2022–2024 рр., державний реєстраційний номер 0122U000640).

Метою дисертаційного роботи є вивчення історії та сучасного стану дослідження української мемуарної традиції в контексті історико-бібліографічного аналізу, з урахуванням багатовимірності культурно-історичного феномену спогадів як інструменту суспільної комунікації, що впливає на формування ідентичностей, історичної свідомості, світоглядні засади та етичні уявлення в соціумі.

Окреслені підходи зумовили й логіку викладу матеріалу, організованого за хронологічно-проблемним принципом. Досягнення поставленої мети вимагало послідовного вирішення комплексу взаємопов'язаних дослідницьких завдань:

- з'ясувати стан наукового розроблення проблеми, обґрунтувати актуальність її вивчення;
- виявити та опрацювати комплекс джерел, необхідний для всебічного вивчення поставленої проблеми, одержання науково достовірних та обґрунтованих результатів.
- сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження, проаналізувати, систематизувати та розширити термінологічно-поняттєвий апарат;
- систематизувати основні критерії класифікації мемуарів у вітчизняній історіографічній спадщині;
- проаналізувати стан бібліографічного опрацювання та інформаційного потенціалу бібліографознавства, принципів систематизації друкованих джерел українського мемуарію та визначити на цій основі їх типологію, починаючи від витоків вітчизняної мемуарної традиції і до перших десятиліть ХХ ст.;
- визначити періодизацію української мемуарної традиції та ключові маркери її еволюції;

- дослідити основні тенденції еволюції національної мемуарної традиції в контексті історичних епох, політичних та соціокультурних трансформацій;
- проаналізувати зміни в авторському складі, жанрах, інтенціях, тематичному спрямуванні, колі «героїв» у різні історичні епохи;
- висвітлити значення мемуарних текстів у процесі формування джерельної бази вітчизняної історіографії, особистісних і суспільних ідентичностей та національної самоідентифікації;
- відтворити роль громадськості, наукової спільноти в процесі збору, публікації та популяризації спогадів у соціокультурному просторі;
- актуалізувати основні проблеми подальшого вивчення українських мемуарів, їх бібліографування та запропонувати шляхи їх ефективної імплементації в науковий та інформаційний простір.

Вибір хронологічних меж дослідження зумовлений специфікою зародження і розвитку національної мемуарної традиції на українських землях. Тривалий історичний період, коли розгорталися ці процеси, охоплює час від ранньомодерної (Козацької) доби до перших десятиліть ХХ ст., власне до завершення «довгого» українського ХІХ ст. – доби національного відродження, яка знаменувалася утвердженням модерної національної свідомості, науки і культури в притаманних європейському світові формах. Пізніше, в умовах гострих політичних і соціальних потрясінь, обумовлених наступом більшовицького тоталітарного режиму, традиція мемуарних наративів, напрацьована патріотично налаштованою, національно свідомою інтелектуальною елітою, була на довгі десятиліття майже повністю перервана в Україні. Цей час позначений постановням принципово іншої проблематики, обумовленої ідеологічними канонами. Мемуари на десятиліття перетворилися на інструмент радянської пропаганди й політичної боротьби, сприяли фальсифікації історії.

Об'єктом дослідження є українська мемуарна традиція від її зародження до першої третини ХХ ст. як історико-культурний феномен, що формувався під впливом історичних епох, їх суспільно-політичних умов, культурних потреб і національних пріоритетів у контексті методологічного простору бібліографознавства та історичного джерелознавства.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні аспекти розвитку мемуарної традиції в Україні.

Джерельна база дослідження. З метою простеження процесів становлення української мемуарної традиції на основі бібліографознавчого аналізу залучено опубліковані українські мемуарні тексти ранньомодерної (Козацької) та модерної доби (часів Українського національного відродження). Для дослідження процесу становлення української мемуарної традиції були використані найбільш важливі (що визначають загальні характеристики), знакові (з унікальними елементами) та показові (які на конкретних прикладах ілюструють питомі риси) мемуарні пам'ятки, що характеризують її як багатовимірний культурно-історичний феномен та важливий складник

національної культурної спадщини. Здебільшого вони були опубліковані в періодичних виданнях, які згуртовували найкращих представників національної інтелектуальної еліти, що надавало їм особливої ваги в процесі формування української мемуарної традиції.

Теоретичні підходи. Важливими для визначення теоретичного підґрунтя дослідження є концептуальні уявлення щодо мемуарів як багатовимірною феномену, який виконує в суспільстві специфічні, іманентні йому меморіальні та комунікативні функції. Зазначене передбачає необхідність розгляду становлення й еволюції української мемуарної традиції в системі національної історико-культурної спадщини як єдиного поступального процесу, обумовленого суспільно-політичним, науковим і культурним прогресом. Відповідно до цього, дослідження ґрунтується на комплексному використанні теоретичних напрацювань провідних вітчизняних і зарубіжних учених – істориків, бібліографів, літературознавців, філософів, психологів, соціологів, культурологів, педагогів. Важливими орієнтирами для автора слугували праці українських істориків та бібліографів кінця XIX – початку XX ст. – В. Б. Антоновича, М. С. Грушевського, Д. І. Дорошенка, В. С. Іконникова, І. Я. Франка, І. І. Кривецького, І. Т. Калиновича, І. П. Крип'якевича, сучасних науковців – Г. В. Стрельського, С. А. Макарчука, Ю. А. Мицика, Р. Я. Пирога, І. Н. Войцехівської, О. В. Яся. Багатоаспектність мемуарів зумовила також необхідність висвітлення питань літературознавчого, культурологічного, інформаційно-комунікативного підходів та необхідність звернення до теоретичних положень іноземних дослідників, вітчизняних літературознавців та спеціалістів із соціальних комунікацій.

Методологія дослідження ґрунтується на засадах комплексного підходу до мемуарів як багатовимірною явища та системності. У ньому використані загальнонаукові методи, зокрема принципи історизму та об'єктивності, а також методи аналізу й синтезу. Серед спеціально-історичних методів застосовано дискурсивний, історико-хронологічний, компаративний, типологічний, ретроспективний, біографічний, контекстуального аналізу. Окрім того, використано системно-структурний і проблемний підходи.

Дослідження спиралось на методологічні та практичні засади бібліографознавства, які є потужним засобом для визначення кола друкованих мемуарних джерел, їх специфіки, кількісного та проблемно-тематичного діапазону, первинної класифікації як мемуарних джерел та їх видової типології, основних інформаційних засобів передачі змістових характеристик. Крім того, залучено методи джерелознавства, класифікації та верифікації джерел, історіографічний аналіз. Дослідження потребувало також звернення до методологічного інструментарію різних галузей наукового знання, як-от: локальна історія, регіоналістика, усна історія, історія повсякдення, біографістика тощо. Використання такого комплексного методологічного інструментарію вирішує проблему актуалізації національного мемуарного надбання та забезпечує його ефективну імплементацію у розвиток сучасної

науки, культури та суспільства. Такий підхід дає змогу інтегрувати результати дослідження в ширший науковий дискурс, підвищити його значущість у контексті сучасних гуманітарних студій, а також розвиває теоретичні засади історичного бібліографознавства на прикладі складних об'єктів історико-літературних джерел.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження обумовлені отриманими результатами, сформульованими в основних положеннях та висновках дослідження:

- здійснено аналіз історії та сучасного стану бібліографічного дослідження українського мемуарію, його інформаційного потенціалу для розкриття багатоаспектних особливостей мемуаристики як окремого виду історичних джерел;

- вперше виокремлено основні підходи до вивчення мемуарів, які функціонують у науковому дискурсі: історико-бібліографознавчий (застосовує напрацювання бібліографії для евристичного пошуку мемуарних джерел, інформаційного потенціалу для їх класифікації); історико-джерелознавчий (досліджує тексти мемуарів як історичне джерело); літературознавчий (спрямований на вивчення мемуарів у контексті документальної літератури / літератури non-fiction); культурологічний (досліджує мемуари як культурний продукт незалежно від часу створення в актуальній культурі); інформаційно-комунікативний (вивчає мемуари як інструмент і ресурс суспільної комунікації);

- запропоновано розгляд мемуарів не в традиційному історико-джерелознавчому вимірі, а як багатовимірною культурно-історичного явища, що є відображенням історичної епохи, яка, у свою чергу, зумовила специфіку мемуарної традиції;

- на основі історико-бібліографічного аналізу встановлено репертуар опублікованих мемуарних текстів і пам'яток визначеного періоду;

- виокремлено маркери еволюції української мемуарної традиції: авторський склад, інтенції авторів, тематика, специфіка жанрів, коло «героїв», комунікативний потенціал мемуарних наративів, – що дозволило проаналізувати особливості окремих її періодів;

- простежено основні періоди розвитку української мемуарної традиції, згруповані за хронологічно-тематичним принципом: ранньомодерний (Козацька доба – до кінця XVIII ст.); доба Українського національного відродження (перша половина XIX ст. – початок XX ст.); період Першої світової війни (1914–1918 рр.) та Української революції (1917–1921 рр.); національного та істпартівського дискурсу українського мемуарного простору 1920–1930-х років;

- висвітлено вплив суспільно-політичних і культурних чинників на еволюцію української мемуарної традиції;

- продемонстровано ефективність діяльності громадськості, наукової спільноти, держави в процесі збору й імплементації мемуарів у суспільний простір з метою формування національно орієнтованих ідей та ідеалів;

- на прикладі істпартівського дискурсу акцентовано на проблемі використання мемуарів у тоталітарній системі як інструменту формування ідеологічних постулатів для конструювання історичної пам'яті «радянської людини», трансляції викривленого сприйняття реальності та фальсифікації української історії;

- проаналізовано важливість мемуарів у процесі збереження ідентичностей і формування історичної та національної самосвідомості;

- наголошено на інформаційно-комунікативних властивостях мемуарів і необхідності імплементації їх у сучасний інформаційний простір з використанням інструментарію цифрової гуманітаристики (Digital Humanities).

Уточнено уявлення стосовно:

- значення бібліографічного дослідження мемуарів для подальшого вивчення їх у контекстах багатовимірності;

- ролі інформаційно-комунікативного ресурсу української бібліографії в розкритті інформаційного потенціалу мемуарних джерел для створення інтелектуальних біографій авторів, багатовимірних колективних портретів, реконструкції історичних подій та участі окремих особистостей у них;

- інформаційної ваги мемуарів, створених у різні історичні періоди, у сучасному інформаційному просторі як інструменту налагодження внутрішнього, міжпоколіннього, професійного діалогу.

Набули подальшого розвитку:

- теоретичні та методологічні основи вивчення мемуарів як багатоаспектного феномену;

- засади використання мемуарів як інструменту формування національної пам'яті, культурної ідентичності, міжособистісної та автокомунікації;

- уявлення про наукову значущість історико-бібліографічного аналізу мемуарів як основи для їх подальшого комплексного дослідження.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичний і фактичний матеріал дослідження, основні його положення та узагальнення, сформульовані у висновках, можуть бути використані: у науково-дослідній діяльності – при підготовці бібліографічних покажчиків мемуарів, теоретичних, довідкових праць з мемуаристики як спеціальної історичної дисципліни, політичної та соціо-культурної історії України, біографічних та просопографічних досліджень; у навчальному процесі – як матеріал для лекційного і методичного забезпечення навчальних дисциплін, зокрема для здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Історія», для підготовки спецкурсу «Мемуаристика»; у музейній роботі при створенні експозицій та виставок на основі мемуарних творів; в інформаційній та просвітницькій діяльності – для формування на центральному та локальному рівнях електронних ресурсів мемуарних текстів з

метою визначення кола національних героїв, спільних цінностей в українському соціокультурному середовищі, переможної стратегії поведінки, подолання постколоніального травматичного синдрому.

Особистий внесок здобувача. В основу дисертації покладено особисто напрацьовані авторкою концепції та положення, які є результатом багаторічної дослідницької праці в галузі мемуаристики, бібліографії, історико-біографічного джерелознавства, біографістики, інформаційних ресурсів. Робота є самостійно виконаним дослідженням, усі її результати належать здобувачці особисто. Усі публікації за темою дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження оприлюднено на конференціях різних рівнів, зокрема міжнародних та всеукраїнських, а також конгресах, семінарах, круглих столах і читаннях. Серед них: XI Біографічні читання «Новітня вітчизняна біографіка: теорія, методика, практика» (Київ, 4 червня 2015 р.); XIII Біографічні читання «Українська революція (1917–1921 рр.): історико-біографічний вимір» (Київ, 8 червня 2017 р.); XIV Біографічні читання «Людина науки» (Київ, 7 червня, 2018 р.); Всеукраїнський науково-практичний семінар «Форми репрезентації джерел з історії освіти (до 20-річчя Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського)» (Київ, 15 травня 2019 р.); XV Біографічні читання «Українська біографіка: історичний поступ та сучасні виклики» (Київ, 6 червня 2019 р.); Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху» (Київ, 8–10 жовтня 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Участь бібліотек у збереженні культурної спадщини та відновленні історичної пам'яті народу» (Київ, 7 листопада 2019 р.); Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації» (Київ, 6–8 жовтня 2020 р.); Короленківські читання – 2020 «Бібліотеки, архіви, музеї: історичний досвід та актуальні тенденції розвитку» (Харків, 22–23 жовтня 2020 р.); IX International Scientific and Practical Conference «Actual aspects of development in the context of globalization» (Florence, Italy 2020); Міжнародна наукова конференція «Слов'янські мови, літератури і культури в умовах глобальної цифровізації» (Київ, 25 травня 2021 р.); XVII Біографічні читання «Біографіка: таємниці ремесла дослідника» (Київ, 10 червня 2021 р.); Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями» (Київ, 5–7 жовтня 2021 р.); XVIII Біографічні читання «Сучасні моделі біографічних реконструкцій» (Київ, 9 червня 2022 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти формування комунікативної компетентності фахівця» (Ірпінь, 2022); VII Всеукраїнський науково-методологічний семінар з історії освіти «Педагогічна біографіка та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі» (Київ, 20 травня 2022 р.); Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація.

Інноваційні трансформації ресурсів і послуг» (Київ, 4–6 жовтня 2022 р.); IV Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Інформаційне, інтелектуальне та духовне життя суспільства крізь призму біографічних досліджень діячів бібліотечної, книжкової та видавничої справи» (Ужгород, 15–16 листопада 2022 р.); VIII Всеукраїнська науково-практична конференція з історії освіти з міжнародною участю «Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання (Київ, 16 травня 2023 р.); XIX Біографічні читання «Людина науки у вітчизняній біографіці» (Київ, 7 червня 2023 р.); Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек» (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.); IX Всеукраїнська науково-практична конференція з історії освіти з міжнародною участю «Педагогічна біографіка про національно-патріотичне виховання дітей і молоді: ідеї, концепції, практики» (Київ, 13 травня 2024 р.); XX Біографічні читання «Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької й інформаційної роботи, інтеграції та поширення біографічних знань» (Київ, 5 червня 2024 р.); Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір» (Київ, 8–10 жовтня 2024 р.).

Публікації. Основні результати дослідження знайшли відображення в 49 публікаціях, серед яких 1 індивідуальна монографія, 1 розділ у колективній монографії, 28 одноосібних статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України, у тому числі у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз Scopus, Web of Science (3), та в закордонних наукових періодичних виданнях (4), і 1 публікація, яка додатково відображають наукові результати дослідження; 18 – у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг дисертації підпорядковані меті та дослідницьким завданням, зорієнтовані на цілісне висвітлення обраної проблеми, узгоджені з об'єктом і предметом дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів (16 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, що містить 1095 найменувань, додатків. Повний обсяг дисертації – 493 сторінки (24,5 авт. арк), основний текст викладений на 359 сторінках (17,0 авт. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Окреслені завдання зумовили логіку викладу матеріалу, організованого за хронологічно-проблемним принципом. При цьому кожний розділ має свою особливість з огляду на специфіку історичної епохи, авторський склад мемуаристів, жанрове розмаїття, тематичну спрямованість, види комунікації та форми репрезентації.

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету, хронологічні межі, окреслено методологічні підходи до вивчення мемуарів у дослідженнях іноземних та вітчизняних учених, розкрито феномен мемуарів, виділено п'ять підходів до вивчення мемуарів у вітчизняному історіографічному вимірі, висвітлено зв'язок дисертації з пріоритетними напрямками вивчення історико-культурної спадщини, сформульовано авторське бачення проблеми української мемуарної традиції в історико-бібліографічному контексті, подано структуру дослідження.

У першому розділі **«Мемуари як соціокультурний феномен та інформаційно-комунікативний ресурс суспільства»** розкрито місце і роль мемуарів в українському соціокультурному просторі як багатовимірного історико-культурного явища. Охарактеризовано основні жанри мемуарної творчості, функції мемуарів у суспільстві. Окреслено комплексний вимір їх вивчення, що поєднує історичний, соціологічний, культурологічний та літературознавчий підходи. Розглянуто досвід бібліографічного дослідження українського мемуарію, його систематизації та інтеграції в науковий простір, дискусії навколо термінології та класифікації, проведено реконструкцію історіографічного доробку.

У підрозділі 1.1 *«Мемуари як історико-культурне явище, надбання вітчизняної рукописної і книжкової традиції»* досліджено мемуари як історико-культурне явище, що постало у зв'язку з формуванням історичної свідомості. Проаналізовано їх вплив на розвиток суспільного життя, здатність передавати соціальний, духовний, культурний і моральний досвід минулого сучасникам та майбутнім поколінням.

Розкрито роль мемуарів як інструменту суспільного діалогу, який відображає характерні риси соціокультурного простору своєї доби. Це дає можливість переосмислити культурні й історичні явища, а також зрозуміти духовний світ сучасників. Досліджено багатовимірність мемуарів, зокрема насиченість фактологічним матеріалом, біографічною інформацією про авторів, колоритом та настроями епохи, що підкреслює їх значущість як історико-біографічного джерела.

Окрему увагу приділено характеристиці взаємовідносин внутрішнього «я» автора з навколишнім світом, що відображає культурологічні виміри мемуарів. Проаналізовано їхній потенціал у формуванні особистості й ідентичностей через засвоєння досвіду «іншого». Зазначено, що мемуарний наратив включає читача в комунікацію з автором, долаючи межі часу й простору.

Наголошено, що мемуари у своїй глобальній проєкції є важливим націоцентричним елементом української культури, відображаючи складний шлях українців до незалежності.

У підрозділі 1.2 *«Проблеми інтеграції, систематизації та бібліографічного дослідження українського мемуарію»* показано, що інтерес до джерелознавчого потенціалу мемуарів, а отже й до складання їх бібліографії, усталився наприкінці ХІХ ст. Одночасно з появою низки періодичних видань, які активно

впроваджували мемуарні твори в науковий і громадський дискурс, ішов процес їх бібліографічного опрацювання, публікації історико-критичних оглядів та бібліографічних списків на сторінках часописів, окремих видань. Мемуари були включені в українську бібліографічну традицію, твори мемуарного жанру представлені в загальних бібліографіях, зокрема першопрохідця української бібліографії Івана Левицького; у тематичних – Петра Зленка, Антіна Крезуба та Івана Щедрика; у галузевих – Михайла Комарова; в історіографічній праці Дмитра Дорошенка. Бібліографічні покажчики, присвячені власне мемуарам, з'являються вперше завдяки зусиллям Івана Кривецького («Наша мемуаристика (1900–1910)» у літературно-науковому тижневику «Неділя» (Львів, 1911)) та Івана Калиновича «Українська мемуаристика, 1914–1924» (Львів, 1925). Праця І. Калиновича утвердила ідею цілеспрямованого створення бібліографії української мемуаристики, враховуючи її значення в процесі формування національної державності та ідентичностей. Важливою віхою бібліографування мемуарів стало видання у Мюнхені в 1966 р. Іллі Чайковського «Наша мемуаристика», яка містила інформацію про більш ніж 300 видань. Повернення до бібліографування мемуарів в Україні відбулося зі здобуттям нею незалежності. Однак і зараз можна говорити про бібліографію українських мемуарів і спогадів переважно лише як про частину загальних, тематичних і регіональних бібліографій.

Схарактеризовано бібліографію українського мемуарію, опубліковану в ХХ ст. поза межами України, зокрема польською та російською наукою. Наголошено, що стосовно останньої слід зважати на її ідеологічний контекст, значною мірою для українців неприйнятний. Задля «розмивання» української приналежності цей складник завжди навмисне «розчинявся» в загальному контексті й позиціонувався як російське (імперське) або радянське культурне надбання. Тому нині актуальним завданням є максимальне повернення цього надбання до національної бібліографії.

Існуючі напрацювання в царині укладання бібліографії українських мемуарів, пов'язані з виданням загальних, тематичних, регіональних бібліографій, є фундаментом, на основі якого колективом науковців Інституту біографічних досліджень НБУВ (Н. І. Любець – керівник проєкту, О. В. Плющик, В. В. Патик, Т. В. Котлярова) підготовлено до друку науково-бібліографічне дослідження «Українські мемуари (1816–1917 рр.)» (Київ, 2024) у серії «Джерела української біографістики» (вип. 6), що сприятиме ефективній імплементації мемуарів у культурно-освітній та науковий дискурс.

У підрозділі 1.3 *«Мемуари в соціокультурному та інформаційно-комунікативному просторі»* розкрито нові тенденції вивчення феномену українських мемуарів на тлі викликів цифрової гуманітаристики, а саме – активне залучення їх як важливого інформаційно-комунікативного ресурсу в процесі формування національного культурного простору та інструменту впливу на суспільство. Виокремлено основні маркери, що розкривають специфіку й потенціал феномену мемуарів в різні історичні періоди: жанри,

автори та їх біографії, авторські інтенції, «герої» мемуарів, види комунікативних зв'язків, тематичні напрями, специфіка репрезентації в суспільному просторі, – що дало змогу з'ясувати основні етапи еволюції вітчизняної мемуарної творчості, їх характерні риси, жанрове розмаїття, європейський контекст. З огляду на багатовимірний характер мемуарів, до дослідження залучено термінологічний і методологічний інструментарій не лише історичної науки, а й цілого комплексу сучасних наукових напрямів української та світової гуманітаристики, що дає можливість визначити їх потенціал у національному та світовому вимірі.

У підрозділі 1.4 *«Мемуари у фокусі наукових досліджень: дискусії навколо термінології та класифікації»* розглянуто наукові дискусії щодо термінології та класифікації мемуарів в історичному й літературознавчому дискурсах. Зазначено, зокрема, що в літературознавстві немає усталеного визначення поняття, єдиних підходів до класифікації мемуаристики; термін «мемуаристика» не є загальноживаним у світовому літературознавстві та побутує переважно в українській, російській, білоруській традиціях.

Вітчизняні літературознавці паралельно з терміном «мемуари» вживають «спогадова література», «література особистого документа», «его-документ», «письмо про себе», «фактографічна література», «саможиттєпис» тощо. В історичному дискурсі значно менше варіантів у трактуванні термінології мемуарних джерел, що пояснюється увагою дослідників до їх змісту, а не до особливостей жанрів. Зазвичай найуживанішими є терміни «мемуари», «мемуаристика», «спогади», які здебільшого використовують як ідентичні.

Щодо питань класифікації зазначено, що дослідники використовують різні критерії, а саме: вид, жанр; соціальна ознака автора; форма, характер відтворення подій; джерело, на основі якого створені мемуари; авторство мемуарів; методи створення, внутрішня структура і функція; тематико-хронологічний принцип; масштаб та хронологічно-просторові межі описуваних подій; зміст; направленість комунікативних зв'язків; час написання; етнонаціональна приналежність автора тощо.

У підрозділі 1.5 *«Мемуари у світлі історіографії: багатовимірний контекст»* показано, що в найбільш загальному контексті окремі аспекти досліджуваної проблематики розглядалися зарубіжними і вітчизняними вченими. Зазначено, що вивчення мемуарів перебуває в полі зору цілого комплексу дисциплін сучасної соціогуманітаристики: історії, літературознавства, соціальних комунікацій, філософії, психології, соціології, культурології, лінгвістики. Проведено реконструкцію історіографічного доробку, що дало змогу відтворити соціально-політичні, культурні впливи та їх хронологію у сфері вивчення мемуарів.

Аналіз наукових досліджень, присвячених вивченню спогадових наративів, дає змогу виокремити ключові дискурси в історіографії вітчизняних мемуарів, які можна умовно позначити як «національний» та «радянський». Запропоновано наступну періодизацію історіографічного доробку в просторі

мемуаристики: друга половина XIX ст. – 20-ті роки XX ст.; 20–30-ті роки – кінець 80-х років XX ст.; від проголошення незалежності України в 1991 р. – новий етап у дослідженні мемуарів, який активно триває і нині. За останні три десятиріччя маємо потужний масив напрацювань, що засвідчує сталий інтерес до мемуаристики на національних засадах.

Щодо першого періоду (XIX ст. – 20-ті роки XX ст.) можемо говорити про «національний дискурс», коли розпочалося історіографічне вивчення українських мемуарів, відбувалась активна публікація мемуарів та імплементація їх у науковий та суспільний простір. Заслугує на особливу увагу паралельне існування двох дискурсів в українській історіографії в 1920–1930-х роках: ВУАНівського та радянського, що призвело до конфронтації / біполярності історієписання. На зміну національному дискурсу агресивно впроваджувався радянський. Дослідження середини 50-х – 60-х років XX ст., на тлі десталінізації радянського суспільства, пов'язані з розвитком попередніх напрацювань; водночас спостерігаються тенденції до розширення кола досліджуваних спогадів за рахунок історичних джерел (у тому числі мемуарів) не лише радянського періоду, а й «старшинських мемуарів» (XVIII ст.) та спогадів XIX – початку XX ст. У 70-х роках XX ст., в умовах відходу від демократичних принципів, дослідження мемуарної спадщини знову суттєво загальмувалося.

У третій період, який пов'язаний з проголошенням незалежності України в 1991 р., ідеться, насамперед, про вивчення мемуарів у контекстах сучасності. З'явилися нові наукові напрями, збагатився методологічний інструментарій дослідників. Уведення до наукового обігу імен багатьох історичних особистостей відкрило нові можливості для дослідження великого масиву мемуарних джерел, раніше недоступних з ідеологічних міркувань. Актуалізувалося значення мемуарів щодо загальнонаціональних та локальних викликів як культурно-історичного феномену та ґрунтового комунікативного ресурсу, що має вплив на формування в суспільстві гуманістичних цінностей та ідентичностей.

У другому розділі – **«Витоки та постання української мемуарної традиції від середньовіччя до модерності: жанрово-змістові та контекстуальні інтерпретації»** – здійснено аналіз згрупованих за жанровою ознакою середньовічних і ранньомодерних пам'яток вітчизняного мемуарію, які найбільшою мірою репрезентують його поступальний розвиток, збагачення тематичної і жанрової спрямованості, інтелектуальної і духовної насиченості. Це автобіографії, подорожні записки, криптомемуари, діаріуші, мемуарна проза. Зазначено, що першовитоки вітчизняної мемуарної традиції сягають ще часів Давнього Києва. Вона виникла завдяки новій соціально-культурній атмосфері, пов'язаній із утвердженням державності та християнства, а також формуванням історичної свідомості й індивідуального самоусвідомлення.

У підрозділі 2.1 *«Автобіографія і початки мемуарної традиції на українських землях»* розглянуто три різночасові зразки автобіографії –

Володимира Мономаха (XII ст.), Іллі Турчиновського та Стефана Лукомського (XVIII ст.), які яскраво розкривають зміни авторських інтенцій і проблематики впродовж століть. Зазначено, що першовитоки мемуарної традиції пов'язані з автобіографією князя Володимира Мономаха – частиною його «Поучення», якою започатковано нову світську літературну форму, що дала змогу визначному державцю передати свій життєвий досвід наступним поколінням. Нова доба, часи Козаччини залучили до біографічної творчості більш широкий загал авторів, змінилися їх соціальний статус, інтенції, проблематика. Закономірно, що автобіографія Іллі Турчиновського, мандрівного студента і священника, є більш особистісною та інтимною. Автор акцентує увагу на соціальній нерівності та розчарованості людини за доби занепаду Гетьманщини. Його спогади не розраховані на широку аудиторію. Їх автокомунікативний характер вказує на зосередженість на власних переживаннях, а не на публічній чи політичній ролі. Водночас автобіографічний наратив нащадка козацького роду, шляхтича та військового Стефана Лукомського, який також перебував на перехресті історичних епох, виявляє іншу форму внутрішньої роздвоєності: з одного боку – прагнення до нових вражень, пізнання світу, з другого – складні й суперечливі емоції, сумніви й страхи, що виникають на тлі філософських роздумів про сенс буття та власне існування. Його текст більше орієнтований на збереження славної родинної історії через збирання відомостей про своїх нащадків і минуле України, що слугувало підґрунтям для Українського національного відродження в наступному столітті.

Підрозділ 2.2 *«Подорожні записки, криптомемуари та мемуарна повість як різновиди мемуарного жанру»* присвячений аналізу знакових творів, що збагатили жанрову палітру мемуарної літератури України.

Подорожні записки ігумена Данила та Василя Григоровича-Барського, між якими – п'ять століть, представляють дві різні традиції: християнську та світську. «Житіє і ходіння Данила, Руської землі ігумена» стало основоположним твором жанру, орієнтованим на популяризацію християнства, тоді як «Мандри святими місцями Сходу» В. Григоровича-Барського характеризуються прагненням до універсального осмислення світу через порівняння культур Європи, Азії та Африки. Обидва автори, як високоосвічені особи, інтегрували особистий досвід у розповіді, знайомлячи читачів із визначними місцями, історичними подіями та традиціями. Данило заклав основи жанру, а В. Григорович-Барський довершив його, акцентуючи на його пізнавальній і освітній функціях.

Аналіз характерних для XVI–XVIII ст. криптомемуарів, зокрема передмов та післямов до стародруків, засвідчує, що вони відкрили новий спосіб збереження автобіографічного досвіду. Іван Федоров у своїх виданнях (Львівський Апостол, Острозька Біблія) не лише описував друкарську справу, а й уперше в слов'янській літературі додав автобіографічні елементи. У контексті обмеженої кількості мемуарних творів цього періоду криптомемуари стали важливим

джерелом особистих свідчень та історичних фактів, що зберігали індивідуальний досвід авторів і відображали соціально-культурні реалії часу. Такі передмови і післямови мали практичний і комунікативний характер, включаючи поради щодо роботи з текстами. Водночас вони стали важливим історико-біографічним джерелом, де автори не лише документували свій досвід, а й формували зв'язок із сучасниками.

Новим жанром у XVII ст. стала історико-мемуарна повість, представлена твором Богдана Балики «Про Москву, про Дмитрія, царика московського ложного». Повість відзначається наративною сутністю, заснованою на реальних подіях, а також детальними описами побутових труднощів і особистого досвіду автора. Вона демонструє трансформацію мемуарного жанру, інтегруючи історичні й особистісні аспекти.

Узагальнено, що подорожні записки, криптомемуари й історико-мемуарні повісті стали важливими джерелами історичної пам'яті, передаючи особистий досвід, суспільні реалії та мистецько-культурну картину світу середньовіччя й раннього модерну. Вони відображають збагачення жанрового спектра українських мемуарів, їх розвиток як форми комунікації між автором, сучасниками й нащадками, а також демонструють світоглядні зрушення, які стимулювали українських письменників до боротьби за збереження мови, культури та національної ідентичності, що спонукало представників ширших соціальних верств передавати в спогадах свої враження та переживання щодо важливих історичних подій для сучасників і нащадків.

У підрозділі 2.3 «*Історичний наратив та повсякденне життя в діаріушах (щоденниках) середини XVII – XVIII ст.*» розглянуто щоденниковий жанр, який поширився в українській мемуарній традиції в середині XVII – XVIII ст., значною мірою під впливом польської культури, набувши вигляду діаріушів. Зважаючи на реалії суспільно-політичного і культурного життя, вони швидко перетворилися на суто український феномен. Фіксація подій у щоденниках супроводжувалася відповідним соціальним і національним контекстом, що перетворило їх на своєрідні психологічні портрети авторів, стало свідченням їх ментальності, інтелекту і смаку. Українські діаріуші XVII–XVIII ст. значно ширші за своїм змістом і характером, ніж щоденники в їх звичному розумінні. Примітною рисою найвідоміших з них є органічне поєднання суспільно значущого і публічного з приватним та суб'єктивним, а також хронологічного викладу подій, спогадів, роздумів, елементів публіцистики та аналітики. Мемуарна традиція зазначеного періоду, зокрема її щоденниковий жанр, тісно пов'язана з поняттями історичного наративу, де суб'єктивний досвід автора організований у єдине ціле через щоденні записи, які фіксують важливі історичні події. Однак через соціально-політичні умови того часу діаріуші, як правило, не містять глибоких особистих рефлексій чи оцінок подій.

Запропоновані до розгляду діаріуші є яскравою ілюстрацією суспільно-політичного, культурного та повсякденного життя на теренах України в XVII–XVIII ст. Зміст записів значною мірою зумовлений соціальним статусом

авторів. Так, записи ігумена Атанасія Филиповича стосуються проблем церковного життя, зокрема впровадження унії та боротьби проти неї. У діаріюшах представників козацької старшини Миколи Ханенка, Якова Марковича та Петра Апостола основна увага зосереджена на політичних і військових подіях того часу та фактах з повсякденного життя. «Щоденник Генеральної канцелярії за 1722–1723 рр.» Павла Ладинського і Пилипа Борзаківського містить записи про діяльність канцелярії, докладний опис життя й побуту старшини та характеристики окремих її представників.

Козацькі діаріюші XVIII ст., незважаючи на певне затінення авторського «я», не позбавлені його зовсім, адже автори залишалися такими, якими вони були в повсякденному житті. Як правило, записи щодо офіційних подій і діяльності високопосадовців є скупими й обмеженими, в той час як описи домашнього побуту та родинного життя часто набували більш яскравих і детальних рис.

У підрозділі 2.4 *«Актуалізація національного чинника в мемуарній прозі Данила Туптала і Пилипа Орлика»* розглянуто мемуарні наративи в контексті формування патріотичних світоглядних цінностей не лише авторів, а й цілого покоління представників церковної, культурної еліти та козацької старшини на складному, сповненому драматизму етапі вітчизняної історії.

Порівняно з іншими літературними пам'ятками доби характер і зміст щоденників Данила Туптала і Пилипа Орлика вирізняються високою інтелектуальною і духовною напруженістю думки, відображеними в них сильними внутрішніми переживаннями, а також відчуттям національної самосвідомості / ідентичності. Зазначені риси, загалом типові для літературної творчості доби раннього модерну, значною мірою проявилися насамперед на емоційному рівні – у закоханості в природу рідного краю, замилюванні мовою, шануванні звичаїв і обрядів, що характеризують життєве середовище автора.

Щоденник Данила Туптала є історичною наративною збіркою, яка проливає світло не лише на життя автора, а й на подальшу долю його творчого спадку, на якому позначилася брутальна імперська політика вимивання інтелектуальних сил з України, примушення працювати на чужу державу. Водночас щоденник не обмежений суто реалістичними нотатками про історичні події національного й особистого характеру. Створений у традиції барокової літератури, він розкриває віру автора в доленосність явищ природи, у провидіння та знамення, а також рефлексії щодо себе та свого твору. Щоденник Данила Туптала став ствердженням автора своєї самототожності та національної свідомості, що виявилось як у вживанні української мови, так і в історичних екскурсах, пов'язаних з його минулим в Україні.

Мемуарний твір Пилипа Орлика продовжує практику наративних історичних пам'яток, наповнених особистими переживаннями, враженнями й оцінками тогочасного політичного становища в Європі та в Україні, з вагомим автобіографічним компонентом. Записи Пилипа Орлика наскрізь пронизані трагізмом, у них відображене страждання життя українського патріота,

видатної особистості, чії заслуги визнавалися та визнаються донині в Європі, але його талант і життєві сили були змарновані на чужині.

Зазначено, що в цілому у творах Данила Туптала та Пилипа Орлика вперше в українській мемуарній традиції виокремлюється особиста рецепція, що дає змогу говорити про сприйняття як про тісне переплетення процесів самоототожнення, пізнання й оцінювання, міцно вкорінених у певний історичний та загальний соціокультурний контекст. Їхні щоденники є діалогом не лише із самим собою, а й з попередньою добою, сучасною власне їм і майбутньою епохою, що підкреслює їх спрямованість на суспільну комунікацію.

У третьому розділі – **«Мемуарна традиція доби Українського національного відродження (перша половина XIX – початок XX ст.)»** – проаналізовано вплив соціальних і політичних перетворень у Європі першої половини XIX – початку XX ст. на українську мемуарну традицію, що знайшло відображення в публікаціях часописів «Основа», «Киевская старина», «Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца», «Літературно-науковому вістнику», в університетських журналах Харкова, Одеси.

У підрозділі 3.1 *«Українські мемуари першої половини – середини XIX ст.»* зазначено, що розвиток мемуарної традиції цього періоду характеризувався кількома ключовими тенденціями: археографічним опрацюванням і публікацією мемуарів у часописах, розширенням кола авторів (за рахунок представників науки та освіти), еволюцією жанрових форм, а також популяризацією мемуарного жанру серед науковців як історичного джерела.

Визначним явищем стало систематичне друкування спогадів у провідних літературно-наукових та громадсько-політичних виданнях, що зробило більшість найважливіших мемуарних творів доступними для широкої громадськості. Особливу роль у популяризації жанру відіграли часописи: у Санкт-Петербурзі – «Основа»; у Києві – «Киевская старина», «Архив Юго-Западной России», «Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца» (ЧИОНЛ), «Университетские известия»; в Одесі – «Записки Одесского общества истории и древностей», «Записки Новороссийского университета», «Известия Одесского библиографического общества»; у Сімферополі – «Известия Таврической ученой архивной комиссии»; у Чернігові – «Земский сборник Черниговской губернии»; у Катеринославі – «Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии» та ін. Значна увага приділялася публікаціям на знак пошани («некрологічні спогади», спогади-некрологи), які друкувалися в меморіальних збірках, місцевих газетах і часописах за назвами на зразок «Пам'яті...». Особливе місце в розвитку української мемуарної традиції належить часопису «Основа», у якому було започатковано практику регулярної публікації мемуарів. На його сторінках було надруковано «Щоденник Шевченка». Серед інших публікацій слід відзначити «Спогад про двох малярів» М. І. Костомарова, спогади М. Я. Макарова про історика й етнографа М. А. Маркевича, мемуари театрального критика М. Д. Мізка про

катеринославського актора К. Т. Соленика та ін. Ці твори вирізнялися поєднанням спогадів із науковою рецепцією історії, прагненням авторів до самовираження та діалогу з читачами.

Тематично мемуари ХІХ ст. зосереджували увагу на ключових подіях: війні з Наполеоном, декабристському повстанні, польському національному русі, Кримській війні, реформах 1860-х, національному русі в Україні. Щодо «героїв», то особливе значення мають спогади про науковців, діячів культури та церкви, освітян. У цілому мемуари ставали основою суспільного діалогу, інструментом самопізнання та формування ідентичностей.

У підрозділі 3.2 «Українська мемуарна спадщина другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» проаналізовано розвиток української мемуарної традиції в Наддніпрянщині в умовах утисків національної культури та заперечення права українців на самостійний національний розвиток. Попри ці перешкоди, українська інтелігенція – історики, літератори та науковці – об'єднувалася навколо університетів, Київської археографічної комісії та наукових товариств, здійснюючи вагомий внесок у дослідження української історії та популяризацію мемуарного жанру.

Зазначено, що провідну роль у публікації та поширенні мемуарів відіграли періодичні видання, навколо яких гуртувалися найкращі представники української еліти. Особливо важливим було заснування журналу «Киевская старина», де оприлюднення мемуарів стало одним із програмних напрямів. Публікації супроводжували археографічними передмовами та підрядковими коментарями, які пояснювали авторство, походження, збереженість документів тощо. Через цензурні обмеження мемуари великого обсягу часто друкували скорочено, однак це не завадило популяризації жанру, адже навіть у такому вигляді вони слугували важливим джерелом для дослідження історичних подій, поширення знань про визначні постаті й сприяли формуванню національної свідомості.

Детальний аналіз змісту «Киевской старины» свідчить, що на його сторінках було опубліковано всю палітру жанрових різновидів мемуарів: спогади про окремі історичні події, заклади освіти, релігійне життя, а також автобіографічні й біографічні мемуари, історико-мемуарні повісті, щоденники та записки українських та іноземних авторів. У них висвітлювалися значущі історичні події, зокрема козацькі повстання ХVІІ–ХІХ ст., що протиставлялося домінантним концепціям російської та польської історіографії. Особливе місце серед публікацій посідали діаріуші козацької старшини, які відображали особистий досвід авторів, їхні спостереження за суспільно-політичними процесами, детально висвітлювали події козацької доби, тим самим сприяючи утвердженню героїчного образу козацтва в історичній пам'яті українців.

Вагомий внесок у розвиток мемуарної традиції зробило Історичне товариство Нестора-літописця. Його видання, насамперед збірник ЧИОНЛ, містили некрологи, що поєднували аналіз творчої спадщини видатних діячів із

особистими спогадами авторів. Також практикувалося перевидання спогадів та друкування їх окремими відбитками.

Таким чином, діяльність цих часописів заклала новий етап у розвитку української мемуарної традиції, що позначився розширенням доступу до мемуарів, залученням нових авторів, якими все частіше ставали представники інтелігенції, міщан, військових, і формуванням суспільного інтересу до жанру як важливого джерела для пізнання національної історії та формування історичної свідомості.

У підрозділі 3.3 *«Мемуари вітчизняних діячів науки і культури на сторінках видань Галичини»* акцентовано на вагомій ролі «Літературно-наукового вістника» в розвитку мемуарної літератури.

Зазначено, що часопис об'єднав науковців і літераторів Галичини, Буковини та Наддніпрянщини, створивши сприятливі умови для публікації як давніх, так і сучасних мемуарів, що відображали процес національного самоусвідомлення українців кінця XIX – початку XX ст.

Мемуарні публікації вирізнялися багатством жанрової і тематичної палітри та набували нового звучання в контексті національного відродження. Значні суспільні зрушення змінювали акценти: автори прагнули до самопізнання через осмислення ідентичностей, заглиблювалися в соціальний і психологічний аналіз власного життя. Як наслідок, подорожні записки поєднувалися з культурологічними есе про людину та долю України (М. С. Грушевський), автобіографії фокусувалися на роздумах про пережите (В. Б. Антонович, П. А. Грабовський), а спогади демонстрували втягнутість українців у загальноєвропейський контекст (В. Я. Яновський). Особливу увагу привертає започаткування традиції цілеспрямованого збору спогадів про видатних діячів, як-от діяльність Р. Г. Заклинського зі збирання матеріалів про Ю. А. Федьковича. Мемуарна література, яка значною мірою була представлена в «Літературно-науковому вістнику», стала не лише відображенням особистісного досвіду, а й важливим джерелом для розуміння суспільних процесів, що відбувалися в період національного відродження. Спогадові твори допомогли сформуванню нові підходи до осмислення ідентичності, сприяли збереженню пам'яті про видатних діячів культури та науки.

У четвертому розділі – **«Перша світова війна (1914–1918 рр.) та Українська революція (1917–1921 рр.) у просторі мемуарного наративу»** – розглянуто спогадову репрезентацію трагічного національного досвіду подій Першої світової війни (1914–1918 рр.) та розмежування контекстів Української революції (1917–1921 рр.) у мемуарних наративах.

У підрозділі 4.1 *«Перша світова війна 1914–1918 рр.: мемуарна репрезентація трагічного національного досвіду»* досліджено мемуарні тексти різних соціальних спільнот про події Першої світової війни на українських теренах. Проаналізовано авторський склад, тематику та громадські ініціативи зі збирання й публікації мемуарів, а також форми їх репрезентації в суспільстві.

Зазначено, що автори спогадів, серед яких були і відомі українські діячі, і пересічні громадяни, висвітлюють події війни через особисті переживання, що дає змогу сучасному читачеві відчувати жахіття війни й увійти в міжпоколінневий діалог. Це сприяє актуалізації історичної пам'яті та передачі національного трагічного досвіду. Окремо акцентовано на значенні мемуарів у формуванні національної свідомості та патріотизму через передачу індивідуального досвіду, що допомагає консолідувати українське суспільство в сучасних умовах.

Розглянуто спогади вояків українських збройних формувань – Легіону Українських січових стрільців та Української Галицької армії, зокрема представників вищого командування – генералів Мирона Гарнавського, Михайла Омеляновича-Павленка, Віктора Курмановича, а також командирів середньої ланки і рядових – Романа Купчинського, Дмитра Паліїва, Осипа Левицького. Усі вони мають багатшаровий характер, адже автори описували не лише перебіг воєнних дій, а й свої емоції, психологічний стан, особливості військового побуту, смерть побратимів та ворогів, випадки мародерства по відношенню до цивільного населення тощо. Це дозволяє зберегти і передати нащадкам важливі уроки війни, допомагає реконструювати психологічний портрет учасників війни, їхні внутрішні конфлікти та боротьбу за збереження людяності в умовах надзвичайних обставин.

Досліджено важливість донесення цих мемуарів до широкого кола читачів через аналіз діяльності видавничого кооперативу «Червона Калина», який був заснований на засадах громадської ініціативи. Кооператив практикував випуск видань різноманітних форматів для різних соціальних груп. Найбільш активно спогади про війну репрезентувалися на сторінках щорічника «Історичний календар-альманах Червоної Калини» та місячника «Літопис Червоної Калини», що містили наукові статті, мемуари, фотографії та бібліографію. Імплементация мемуарів у суспільство через громадські ініціативи забезпечила їх довготривале збереження, ставши основою для подальшого національного об'єднання, та важливим ресурсом для наукових досліджень.

Таким чином, вивчення мемуарів про події Першої світової війни дає можливість зрозуміти не лише індивідуальні переживання авторів, а й важливу роль цих текстів у формуванні національної історичної пам'яті та ідентичностей, а також їх вплив на післявоєнне українське суспільство та роль в умовах сучасного російського повномасштабного вторгнення для усвідомлення важливості єдності та непохитності в часи випробувань.

У підрозділі 4.2 «Українська революція 1917–1921 рр. у мемуарному вимірі: розмежування контекстів» досліджено авторську репрезентацію та жанрові особливості спогадів про Українську революцію, що відображають характерні риси епохи.

З'ясовано, що важливим чинником є авторський склад, який репрезентує спогади відповідно до їх політичної належності, що було ключовим елементом ідентифікації. Виділено три блоки: мемуари діячів українського національно-

визвольного руху (УНР, Української Держави гетьмана П. Скоропадського, УНР доби Директорії, ЗУНР), представників більшовицького та білого рухів.

Показано, що авторами мемуарів українського національно-визвольного руху були державні, військові діячі, учені, письменники, педагоги, і їх професійна діяльність суттєво впливала на повноту та об'єктивність спогадів. Спостерігався сталий інтерес до спогадів як засобу національної самоідентифікації та суспільної комунікації. Автори намагалися осмислити свою роль у революційних подіях, зафіксувати досягнення та помилки Української революції в політиці, науці, освіті, літературі й мистецтві. Зазначено, що більшість авторів опинилися в еміграції або зазнали репресій в Україні.

Досліджено роль українських наукових еміграційних інституцій у публікації мемуарів: Українського соціологічного інституту у Відні, Українського наукового інституту у Варшаві, Музею визвольної боротьби України в Празі.

Аналіз мемуарів більшовицьких діячів та учасників білого руху свідчить про активне неприйняття ними української державності та окреслює значення цих творів як ідеологічних документів епохи, на тлі якої точилася жорстока боротьба політичних сил, різних за спрямуванням, пріоритетами, світоглядними переконаннями.

Показано, що мемуарна література цього періоду відзначається жанровим розмаїттям, а також виникненням синтетичних праць історико-мемуарного та дослідницького характеру. Це свідчить про гострий інтерес різних політичних сил до осмислення революційних подій і оцінки їх наслідків.

Зроблено висновок, що мемуари представників різних політичних таборів забезпечують множинність контекстів для реконструкції історичної реальності. Водночас поразка Української революції спонукала її учасників до переосмислення досвіду, що стало важливим для формування ідентичностей.

У п'ятому розділі – **«Еволюція національного мемуарного простору 1920–1930-х років: складні метаморфози на тлі суспільно-політичних трансформацій»** – висвітлено зміни національного мемуарного простору 1920–1930-х років у контексті українського академічного дискурсу (часописи «Україна», «За сто літ») та істпартівського канону в радянській Україні на тлі кардинальних суспільно-політичних трансформацій.

У підрозділі 5.1 *«Мемуари в українському академічному дискурсі: пошук наукових алгоритмів презентації»* досліджено вплив політичних процесів 20-х – початку 30-х років ХХ ст. на еволюцію української мемуарної традиції. З'ясовано, що її розвиток відбувався у вкрай суперечливих умовах: з одного боку – на тлі «золотої доби» національної історичної науки, яка стала складником націєтворчого процесу, а з другого – під тиском тоталітарного режиму, що прагнув підпорядкувати гуманітарну сферу своїм цілям. Зазначене призвело до одночасного розвитку і протистояння двох протилежних за своїми світоглядними засадами дискурсів: національного, що мав на меті зміцнення

національної ідентичності України, та радянського, спрямованого на домінування більшовицької ідеології.

Проаналізовано роль наукових часописів, зокрема журналу «Україна» та збірника «За сто літ», які продовжували традицію українознавчих видань кінця ХІХ – початку ХХ ст. Визначено, що на їх сторінках активно публікувалися мемуари, передусім важливі для формування національної свідомості. Особливо це позначилося на пантеоні героїв, яких редколегії часописів обирали для репрезентації національної історії та культури через спогади (Т. Г. Шевченко, В. Б. Антонович, П. О. Куліш, М. П. Драгоманов, П. П. Чубинський, І. Я. Франко, М. М. Коцюбинський, І. С. Нечуй-Левицький, М. Л. Кропивницький та інші).

З'ясовано, що найбільш популярними жанрами мемуарних публікацій стали спогади та автобіографії, які набули нового звучання завдяки архівним матеріалам і фотографіям. Вони також відігравали важливу роль у формуванні джерельної бази історії України. Збірник «За сто літ», зокрема, містив спогади про діяльність українських громад (у Петербурзі, Києві, Одесі, Полтаві, Харкові, Чернігові, Єлисаветграді), а також матеріали про активних учасників громадівського руху. Це стало свідченням розуміння науковою спільнотою джерелознавчої значущості мемуарів для висвітлення історичних подій, біографій діячів української історії та культури, а також для налагодження діалогу поколінь, де спогадові тексти виступають найбільш вдалою та ефективною формою. Археографічне опрацювання спогадів свідчить про високий фаховий рівень тих, хто віднаходив та упорядковував матеріали для публікації, супроводжуючи їх докладними аналітичними коментарями.

З'ясовано, що вивчення мемуарів на початку 1920-х років стало важливим етапом розвитку мемуарної традиції, оскільки аналіз спогадів дозволяв краще зрозуміти історичні події і приватне життя українських діячів, підкреслюючи значення мемуарних текстів для висвітлення національної історії та культури.

У підрозділі 5.2 *«Ідеологізація мемуарного нарративу та нав'язування істпартівського канону в радянській Україні»* проаналізовано процес впровадження комуністичної ідеології в мемуарну практику радянської України. Формування радянської ідеології та методології історичної науки розглядалося не як закономірний процес засвоєння напрацювань попередників, а як запекла боротьба з буржуазною, буржуазно-націоналістичною історіографією. Відзначено, що це було тісно пов'язано зі створенням Істпартів, які мали на меті централізовано формувати джерельну базу радянської версії історії України, зокрема про революційні події. Важливим маркером розвитку радянської мемуарної традиції став журнал «Літопис революції», який слугував канонічним джерелом для радянської історіографії.

Досліджено, що спогади в цьому виданні писали як професійні революціонери, які обіймали керівні посади в радянських структурах і мали прорадянську й антиукраїнську позицію, так і рядові учасники революційних подій. Характерною особливістю цих спогадів було те, що, попри їх

автобіографічний характер, автори були обмежені жорсткими партійними директивами, що унеможливило об'єктивне висвітлення особистого життя авторів, історичних подій та їх оцінок.

Публікація мемуарів у «Літописі революції» стала важливим етапом у становленні радянської мемуарної традиції, де автори слідували партійним канонам, що призводило до викривленої інтерпретації подій.

ВИСНОВКИ

У дисертації на сучасних концептуальних засадах розв'язується проблема актуалізації в сучасному українському суспільстві й науковому дискурсі вітчизняного мемуарію як важливої частини національної культурної спадщини, рукописного і книжкового надбання України, а разом з тим – цінного комунікативного ресурсу, що розкриває широку і багатоманітну картину соціальних і культурних взаємозв'язків людей різних поколінь, механізми передачі через мемуари світоглядних і моральних засад, досвіду і традицій.

Узагальнено такі основні теоретичні результати дисертаційного дослідження:

1. Актуальність дисертаційного дослідження українського мемуарію в сучасних умовах визначається кардинальними змінами в інтелектуальному і духовному житті суспільства і, відповідно, у вітчизняній соціогуманітаристиці, зокрема антропологічним поворотом, що привернув увагу до особистості та її ролі в історії, перетворив мемуари на важливе джерело для вивчення взаємодії між індивідом та суспільством, а також зростанням інформаційних потреб суспільства, а саме – прагненням до встановлення діалогу між поколіннями, що вимагає нових підходів до вивчення минулого, де мемуари відіграють важливу роль. Мемуари як культурно-історичний феномен, що є частиною культурно-історичної національної спадщини, надають унікальне розуміння епох, моральних цінностей та духовних орієнтирів, розширюючи дослідження історії та культури через особисті свідчення. Водночас меморіально-комунікативні функції мемуарів сприяють зміцненню соціальних зв'язків, формуванню національних цінностей та об'єднанню людей для колективних дій, особливо в умовах криз і випробувань. Нової ваги мемуари набувають в умовах сучасної війни, виступаючи інструментом зміцнення національної єдності, підтримки морального духу та подолання національних травм, що надає дослідженню української мемуарної традиції важливого значення у світлі драматичних викликів сьогодення.

2. У контексті соціально-політичних, культурних і духовних трансформацій, інституалізації та еволюції зарубіжної і української історичної науки комплексно проаналізовано вітчизняну історіографію історико-мемуарного нарративу та напрями й етапи бібліографічного опрацювання вітчизняного мемуарію. Показано, що бібліографічні, джерелознавчі та

історіографічні дослідження мемуарів становлять великий масив наукових праць, які охоплюють історію їх виникнення, еволюцію та специфіку жанрів, коло авторів, тематичну спрямованість. Здійснена реконструкція історіографічного доробку дає змогу відтворити різночасові соціально-політичні, культурні впливи у сфері вивчення мемуарів.

3. Визначено основні теоретичні підходи до комплексного вивчення мемуарів у світовій і вітчизняній науці, сформовані в ХІХ–ХХ ст., а також етапи їх розвитку. Наголошено, що сучасна гуманітаристика дедалі більше розглядає мемуари як багатовимірний феномен, що виконує в суспільстві специфічні меморіальні та комунікативні функції. Це зумовлює необхідність комплексного вивчення становлення й еволюції української мемуарної традиції у системі національної історико-культурної спадщини як поступального процесу, обумовленого суспільно-політичним, науковим і культурним прогресом, а також у рамках соціокультурного й інформаційно-комунікативного простору. Зосереджено увагу на новітніх тенденціях у вивченні феномену українських мемуарів в умовах викликів цифрової гуманітаристики (Digital Humanities), які спричинили радикальні трансформації в гуманітарних науках. На основі досліджень провідних вітчизняних і зарубіжних учених – істориків, літературознавців, філософів, психологів, соціологів, культурологів і педагогів – виокремлено та схарактеризовано основні теоретико-методологічні підходи до вивчення мемуарів.

4. З урахуванням багатовимірного характеру мемуарів проаналізовано, систематизовано й доповнено термінологічно-поняттєвий апарат. У фокусі дослідження – поняття «діалогова модель комунікації», «види комунікації», «нарратив», «самоідентифікація автора», «самосвідомість» «ідентичність», «коекзистенція», «інтенція», «місця пам'яті», «місця зустрічі». Розглянуто наукові дискусії щодо термінології та її класифікації. Проведено детальний аналіз базових термінів, зокрема «мемуари», «мемуаристика», «спогади», та похідних від них («спогадальна література», «спогадова література», «література спогаду», «література особистого спогаду», «література особистого документа», «его-документ», «особистісне письмо» або «письмо про себе», «фактографічна література», «саможиттєпис» тощо). Авторка дисертації використовує термін «мемуарій», визначаючи його як комплекс мемуарних творів, що вирізняється широким спектром жанрово-стильових пошуків мемуаристів у різні історичні періоди та в різних суспільно-культурних контекстах.

5. Систематизовано критерії класифікації мемуарів у світовій і вітчизняній історіографії та бібліографії, визначено й охарактеризовано особливості основних жанрів мемуарної літератури: спогадів, автобіографій, записок, діаріушів (щоденників), подорожніх нотаток, криптомемуарів, літературних мемуарів, які широко представлені в українській мемуарній традиції. Серед основних критеріїв класифікації мемуарів у вітчизняній історіографічній спадщині виділено наступні: вид; жанр; соціальна ознака автора; форма

відтворення подій або форма викладу матеріалу; джерело, на основі якого створені мемуари; авторство мемуарів; методи створення, внутрішня структура і функція; хронологічно-тематичний підхід; масштаб та хронологічно-просторові межі описуваних подій; зміст; направленість комунікативних зв'язків; час написання; етнонаціональна належність авторів. Це надає можливості для розвитку контенту бібліографічного описування під час складання метаданих для сучасних бібліографічних систем з науковою інформацією для соціогуманітарних досліджень.

6. Окреслено методологічні та теоретичні аспекти дослідження. Запропоновано новаторські підходи до розгляду мемуарної літератури як: а) багатокомпонентного культурно-історичного феномену, що є відображенням історичної епохи, яка, у свою чергу, відтворюється в специфіці мемуарної традиції; б) невід'ємної складової частини вітчизняної книжкової спадщини та видавничої культури; в) важливого об'єкта бібліографічного дослідження, що охоплює створення систематизованих анотованих покажчиків мемуарів, які є основою для їх всебічного вивчення та імплементації в науковий обіг.

7. Джерельна база дослідження ґрунтувалася на опублікованих мемуарних текстах ранньомодерного й модерного періодів та найбільш значущих мемуарах, опублікованих у провідних українських часописах середини ХІХ – 20–30-х років ХХ ст., а саме: журналах «Основа», «Киевская старина», «Україна», «Літературно-науковий вісник», збірниках «Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца», «Записки Одесского общества истории и древностей», «Записки НТШ», «За сто літ», університетських виданнях «Университетские известия» (Київ), «Записки Харьковского университета» (Харків), «Записки Новороссийского университета» (Одеса), а також виданнях кооперативу «Червона Калина», – які об'єднували провідних представників національної інтелектуальної еліти. Це надавало мемуарам особливої ваги в процесі формування української мемуарної традиції. Обґрунтовано, що вивчення кола найбільш важливих (що визначають загальні характеристики), знакових (з унікальними або особливими елементами), показових (які на конкретних прикладах ілюструють питомі риси) пам'яток різних жанрів українського мемуарію дає можливість успішно окреслити їх загальну типологію, етапи розвитку й еволюції проблемно-тематичних напрямів від ранньомодерної доби до перших десятиліть ХХ ст.

8. На основі детального аналізу загального стану й історії виявлення, бібліографічної систематизації, археографічної публікації та вивчення рукописних і друкованих джерел українського мемуарію (ХІХ – початок ХХІ ст.) зроблено висновок, що наразі в науковому та суспільному дискурсах активно використовується лише незначна частина найбільш значущих мемуарних пам'яток. Водночас відсутня загальна систематизація і бібліографічне опрацювання великого за обсягом і різноманітного за видами та жанрами масиву мемуарних текстів. Підкреслено важливість бібліографічного аналізу для виявлення й упорядкування матеріалів, які висвітлюють специфіку

еволюції мемуарної традиції. Це обумовлює необхідність створення фундаментальної бібліографії у традиційному книжковому форматі, а також електронного реєстру українського мемуарію та цифрових архівів із урахуванням можливостей цифрової гуманітаристики. Для цього потрібна глибока науково-дослідна робота з пошуку, опрацювання та систематизації рукописних і друківаних джерел.

9. Виокремлено ключові маркери, що розкривають специфіку й потенціал феномену мемуарів у різні історичні періоди: жанри, автори, інтенції, «герої» мемуарів, види комунікативних зв'язків, тематичні напрями, особливості репрезентації у суспільному просторі. Це дало змогу визначити основні етапи еволюції української мемуарної творчості, її характерні риси, жанрове розмаїття та зв'язок із європейським контекстом. Встановлено основні періоди розвитку української мемуарної традиції, згруповані за хронологічно-тематичним принципом: ранньомодерний період (до кінця XVIII ст.); Українське національне відродження (перша половина XIX ст. – початок XX ст.); Перша світова війна (1914–1918 рр.) та Українська революція (1917–1921 рр.); співіснування і боротьба національного та істпартівського дискурсів в українському мемуарному просторі (1920–1930-ті роки).

10. Проаналізовано основні тенденції становлення національної мемуарної традиції в різні історичні періоди. Від початкових форм автобіографічного письма в XII ст. (автобіографія Володимира Мономаха, «Житіє і ходіння Данила, Руської землі ігумена») до ранньомодерних жанрів XVIII ст. (автобіографія І. Турчиновського, мандрівні записки В. Григоровича-Барського, діаріуші П. Орлика, М. Ханенка, Я. Марковича) мемуарна творчість стала важливою складовою частиною духовного й інтелектуального життя України. Розвиток традиції продовжився у XIX–XX ст. під впливом ідей Просвітництва й Українського національного відродження. Мемуари сприяли самоусвідомленню українців, розбудові національної ідеї та патріотичномугуртуванню. Мемуарні твори про перебіг Першої світової війни та Української революції містять широкую палітру контекстів, що дає змогу реконструювати історичну реальність через особистісне сприйняття її сучасників. У 20–30-х роках XX ст. мемуаристика зазнала ідеологічного впливу радянської влади, яка використовувала її для створення нової «історичної пам'яті», узгодженої з більшовицькими канонами. Радянський дискурс кардинально вплинув на специфіку мемуарного жанру, з якого практично зникли особистість мемуариста, його світосприйняття, рефлексії та біографія, що могли б розкрити мотиви вчинків і життєвий вибір автора. Водночас українська наукова спільнота розглядала мемуари як джерельну базу національної історії, інструмент консолідації суспільства та ресурс для формування національної ідентичності. Видання «Україна» і «За сто літ» стали ключовими платформами для збору та популяризації мемуарів, створення національного пантеону «героїв».

11. На основі аналізу пам'яток мемуарної літератури доведено, що розвиток української мемуарної традиції значною мірою зумовлювався змінами в соціально-культурних характеристиках авторського складу, інтенціях авторів, тематичній спрямованості їхніх творів, жанрових особливостях, розширенні кола «героїв», видах комунікації. Ранні мемуарні твори створювалися переважно представниками привілейованих суспільних верств (князі, гетьманська старшина, церковні діячі), що визначало їх зміст і роль у формуванні суспільно-політичної думки й культурного розвитку. На початковому етапі еволюції української мемуарної традиції виникли і поширилися основні жанрові різновиди – автобіографії, подорожні записки, історико-мемуарні повісті, діаріуші (щоденники), криптомемуари. Відображенням цього процесу стала поступова зміна історичної свідомості авторів мемуарів, їхнього самоусвідомлення, що супроводжувалося відходом від церковної традиції та формуванням національного світогляду. У період Українського національного відродження (перша половина XIX – початок XX ст.) авторський склад мемуарів значно розширився. До їх написання дедалі частіше долучалися представники інтелігенції, різних прошарків міського населення. Водночас спостерігалось поєднання спогадів з науковим осмисленням української історії, що стало новою тенденцією в еволюції жанру. Мемуарний наратив цього періоду охоплював увесь спектр традиційних різновидів – автобіографії, власне спогади, подорожні записки, щоденники, які набули нового звучання на тлі процесів національного відродження. Відбувалася також трансформація жанрових кордонів: подорожні записки інтегрувалися з культурологічними есе, в автобіографіях з'являлися роздуми про пережите, а класичні спогади перепліталися з філософськими міркуваннями про людину, долю та історію України. У мемуарах усе частіше зображалися пересічні постаті, безпосередні учасники й очевидці подій, а самі твори апелювали до широкої читацької аудиторії.

12. Наголошено, що мемуарні тексти відігравали ключову роль у формуванні джерельної бази вітчизняної історіографії кінця XIX – першої третини XX ст. на тлі тривалих періодів бездержавності України та домінування імперських історіографій. За таких умов збереження офіційних історичних документів, пов'язаних з українською історією, було значно ускладнене. Унаслідок цього мемуарні наративи набували особливої ваги, формуючи важливу частину історичної джерельної бази. Вони ставали унікальними свідченнями соціальних, політичних і культурних процесів в українському суспільстві та слугували незамінним інструментом для реконструкції історичних подій і явищ. Мемуари не лише документують ключові історичні події та біографії авторів, а й виконують важливі інформаційно-комунікативні функції. Вони слугують інструментом передачі досвіду, забезпечують міжпоколіннєвий діалог і формують ідентичності в суспільстві. Завдяки цьому вони є особливим джерелом для вивчення взаємодії між індивідом і суспільством, оскільки поєднують приватний і колективний виміри історичного процесу. Крім того,

мемуарні тексти виступають контентним ресурсом для формування ціннісних орієнтирів та ідеалів молодого покоління.

13. Зазначено, що дослідження української мемуарної традиції поглиблює розуміння культурно-історичних процесів та сприяє інтеграції культурної спадщини в сучасний національний інформаційний простір. На основі значного фактичного матеріалу висвітлено внесок українського наукового співтовариства та редакцій провідних часописів у справу збору, публікації та популяризації мемуарів. Значну увагу приділено діяльності видавничого кооперативу «Червона Калина», його проєктам, які оповідали про воєнні події, діячів українського визвольного руху, а також публікували мемуари, поетичні та прозові твори, наукові розвідки з воєнної історії, фотографії, малюнки та ґрунтовні бібліографічні матеріали. Сучасні цифрові технології створили нові можливості для дослідження, збереження та популяризації мемуарної спадщини. Дослідження підтвердило, що сучасна історична наука, зокрема її спеціальні дисципліни – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, біографістика та мемуаристика – потребують актуалізації української мемуарної традиції. Це необхідно для збереження культурної спадщини, забезпечення історичної об'єктивності, формування національної ідентичності, переосмислення досвіду попередніх поколінь у сучасному контексті та розширення джерельної бази наукових досліджень. Аналіз української мемуарної традиції із застосуванням маркерів, таких як авторський склад, тематика, жанри, інтенції, «герої» та комунікативний потенціал, дав змогу розробити нові підходи до систематизації мемуарів. Запропоновані критерії сприяють створенню бібліографії, яка відповідає сучасним потребам науковців і широкої аудиторії. Під час дослідження визначено основні завдання бібліографування мемуарних текстів і розроблено рекомендації щодо ефективної імплементації українських мемуарів у науковий та інформаційний простір, із урахуванням можливостей цифрової гуманітаристики. На основі отриманих результатів зроблено висновок, що одним із ключових напрямів бібліографознавства є систематичне опрацювання українського мемуарного масиву. Це включає створення відкритих друкованих і електронних реєстрів, а також архівів книжкових, журнальних і газетних публікацій, доступних для дослідників і широкої громадськості.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, які відображають основні результати дисертаційного дослідження :

Монографія:

1. Любовець Н. І. Українська мемуарна традиція: еволюція у вимірах часу (XII ст. – перша третина XX ст.) : монографія / відп. ред. Л. І. Буряк ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2024. 504 с. https://doi.org/10.15407/r_nbuv.0004936

Розділ у монографії:

2. Любовець Н. І. Мемуари як інформаційно-комунікативний ресурс: сучасний вимір репрезентацій. *Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм* : кол. моногр. / відп. ред. В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського Київ, 2021. С. 65–92. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004200>

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України, зарубіжних виданнях, у тому числі включених до наукометричних баз:

3. Любовець Н. І. Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2009. Вип. 24. С. 277–291. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000390>

4. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*. Київ, 2010. Вип. 7. С. 66–104. URL: http://ub.nbuv.gov.ua/doc/ubi_2010_7_5

5. Любовець Н. І. Класифікація мемуарів у контексті біографічного джерелознавства. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2010. Вип. 28. С. 493–507. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000391>

6. Любовець Н. І. Українська мемуаристика XII–XVIII ст.: біографічна складова. *Українська біографістика*. Київ, 2011. Вип. 8. С. 51–97. URL: http://ub.nbuv.gov.ua/doc/ubi_2011_8_4

7. Любовець Н. І. Спогади на сторінках часопису «Киевская старина» в контексті еволюції української мемуаристики. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2011. Вип. 31. С. 476–499. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000392>

8. Любовець Н. І. Основні тенденції розвитку мемуаристики Буковини (кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст.). *Українська біографістика*. Київ, 2012. Вип. 9. С. 65– 89. URL: http://ub.nbuv.gov.ua/doc/ubi_2012_9_4

9. Любовець Н. І. Особливості розвитку мемуаристики Галичини в кінці XIX – першій третині XX ст. *Наукові праці Національної бібліотеки України*

імені В. І. Вернадського. Київ, 2012. Вип. 34. С. 501–516. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000393>

10. Любовець Н. І. Українські мемуари в сучасному інформаційному просторі. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2013. Вип. 37. С. 602–615. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000394>

11. Любовець Н. І. Мемуари як складова електронних ресурсів бібліотек: світовий досвід та перспективи створення вітчизняного електронного ресурсу «Українська мемуаристика». *Українська біографістика*. Київ, 2013. Вип. 10. С. 417–430. URL: http://ub.nbuv.gov.ua/doc/ubi_2013_10_27

12. Любовець Н. І. Мемуарний потенціал ресурсів бібліотечного краєзнавства. *Українська біографістика*. Київ, 2015. Вип. 12. С. 359–376. <https://doi.org/10.15407/ub.12.359>

13. Любовець Н. І. Мемуари про події на Буковині часів Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2015. Спец. вип. 2. С. 405–413. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000395>

14. Любовець Н. І. Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації. *Українська біографістика*. Київ, 2016. Вип. 13. С. 28–50. <https://doi.org/10.15407/ub.13.028>

15. Любовець Н. І. Мемуарій Української революції (1917–1921 рр.): автори та жанри. *Українська біографістика*. Київ, 2017. Вип. 15. С. 260–286. <https://doi.org/10.15407/ub.15.260>

16. Любовець Н. І. Мемуарна складова академічного збірника «За сто літ»: основні жанри та сюжети. *Українська біографістика*. Київ, 2019. Вип. 17. С. 93–112. <https://doi.org/10.15407/ub.17.093>

17. Любовець Н. І. Бібліографія українських мемуарів: досвід та сучасні виклики. *Українська біографістика*. Київ, 2019. Вип. 18. С. 195–212. <https://doi.org/10.15407/ub.18.195>

18. Любовець Н. І. Видавничі серії українських мемуарів у контексті соціальних комунікацій. *Українська біографістика*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 101–120. <https://doi.org/10.15407/ub.19.101>

19. Любовець Н. І. Сучасні трансформації мемуарного простору: загальний та локальний виміри. *Українська біографістика*. Київ, 2020. Вип. 20. С. 172–189. <https://doi.org/10.15407/ub.20.172>

20. Любовець Н. І. Істпартівський дискурс в українському мемуарному наративі 20–30-х років ХХ ст. *Українська біографістика*. Київ, 2021. Вип. 21. С. 210–230. <https://doi.org/10.15407/ub.21.210>

21. Любовець Н. І. Мемуарний наратив часопису «Україна»: автори / герої та форми репрезентацій. *Українська біографістика*. Київ, 2021. Вип. 22. С. 85–106. <https://doi.org/10.15407/ub.22.085>

22. Любовець Н. І. Перша світова війна 1914–1918 рр. у мемуарній репрезентації. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені*

В. І. Вернадського. Київ, 2022. Вип. 64. С. 196–211.
<https://doi.org/10.15407/np.64.196>

23. Любовець Н. І. Мемуари як складник електронних ресурсів національних бібліотек України: досвід та перспективи. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 1. С. 3–14. <https://doi.org/10.15407/bv2023.01.003>

24. Любовець Н. І. Українські мемуари на сторінках часопису «Основа»: автори та жанри. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 2(33). С. 130–142. <https://doi.org/10.15407/rksu.33.130> (Web of Science, Scopus).

25. Любовець Н. І. Мемуари у фокусі досліджень вчених діаспори: за матеріалами часопису «Український історик». *Український історичний журнал*. 2024. № 8(578). С. 190–204. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.08.190> (Web of Science).

26. Любовець Н. І. Спогади на сторінках «Літопису Червоної Калини»: джерелознавчий та інформаційно-комунікативний вимір. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 4(35). С. 236–250. (Web of Science, Scopus).

Статті у зарубіжних наукових виданнях:

27. Любовець Н. Подорожні записки Луки Яценка-Зеленського у контексті розвитку української мемуарної традиції XVIII століття. *Evropský filozofický a historický diskurs*. 2023. Vol. 9. Iss. 3. P. 5–10. <https://doi.org/10.46340/ephd.2023.9.3.1>

28. Любовець Н. Спогади про Юрія Федьковича: усно-історичні практики Романа Заклинського. *Sciences of Europe*. 2023. No. 123. P. 13–15. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8266048>

29. Любовець Н. Жанр подорожніх записок на сторінках «Літературно-наукового вістника» в умовах національного відродження України кінця XIX – початку XX ст. *Sciences of Europe*. 2023. No. 120. P. 22–26. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8129151>

30. Любовець Н. Мемуари на сторінках «Літературно-наукового вістника» (1922–1932 рр.) у контексті еволюції української мемуарної традиції. *European philosophical and historical discourse*. 2024. Vol. 10. Iss. 1. P. 5–13. <https://doi.org/10.46340/ephd.2024.10.1.1>

Публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

31. Любовець Н. І. Видавничі проекти як інструмент (чинник) суспільної комунікації: з досвіду діяльності кооперативу «Червона Калина» (1921–1939 рр.). *Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху*: матеріали Міжнар. наук. конф. (8–10 жовтня 2019 р.): у 2 т. Київ: НБУВ, 2019. Т. 2. С. 120–125.

32. Любовець Н. І. Мемуарна складова електронних ресурсів бібліотек України: загальний та локальний виміри. *Участь бібліотек у збереженні культурної спадщини та відновленні історичної пам'яті народу*: зб. матеріалів

Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 7 листоп. 2019 р. / М-во культури, молоді та спорту України ; заг. ред. О. П. Реєнт. Київ, 2019. С. 166–172.

33. Любовець Н. І. Реєстр українських мемуарів як джерельна база з історії освіти. *Форми репрезентації джерел з історії освіти (до 20-річчя Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського)* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару, 15 трав. 2019 р. / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [редкол.: Березівська Л. Д. (голова) та ін.]. Київ, 2019. С. 38–39.

34. Любовець Н. І. Мемуари як складова електронних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Actual aspects of development in the context of globalization. Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference. Florence (Italy), 2020. P. 240–244.*

35. Любовець Н. І. Спогади-інтерв'ю: до історії жанру. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації* : матеріали Міжнар. наук. конф. (6–8 жовт. 2020 р.). Київ : НБУВ, 2020. С. 472–475.

36. Любовець Н. І. Інформаційно-видавничий проєкт «Українські мемуари: анотований каталог книг»: науково-методичні засади. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями* : матеріали Міжнар. наук. конф. (5–7 жовт. 2021 р.). Київ : НБУВ, 2021. С. 382–385.

37. Любовець Н. І. Мемуари в епоху цифрової гуманітаристики (ДН): досвід та виклики. *Короленківські читання 2020. «Бібліотеки, архіви, музеї: історичний досвід та актуальні тенденції розвитку»* : матеріали XXIII Всеукр. (з міжнар. участю) дистанційн. наук.-практ. конф., присвяч. 190-річчю від часу заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка, Харків (22–23 жовт. 2020 р.). Харків, 2021. С. 55–59.

38. Любовець Н. І. Мемуари як джерело вивчення біографій славістів (на прикладі спогадів Володимира Івановича Пічети). *Слов'янські мови, літератури і культури в умовах глобальної цифровізації. Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності та культури, 25 травня 2021 року.* Київ : НБУВ, 2021. С. 89–92.

39. Любовець Н. І. Літературні нариси / спогади у жанрі «non-fiction» про сучасну війну як інтернет-джерело. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг* : матеріали Міжнар. наук. конф. (4–6 жовт. 2022 р.). Київ : НБУВ, 2022. С. 443–445.

40. Любовець Н. І. Мемуари як складник сучасних бібліотечних біобібліографічних ресурсів: досягнення та перспективи. *Педагогічна біографіка та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі* : зб. матеріалів VII Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти, 20 трав. 2022 р., Київ / НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця : Твори, 2022. С. 38–39.

41. Любовець Н. І. Формування ідентичностей в мемуарах Олексія Заклинського. *Українська мова та культура в сучасному гуманітарному*

часопросторі: аспекти формування комунікативної компетентності фахівця : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Ірпінь : Держ. податк. ун-т, 2022. С. 59–64.

42. Любовець Н. І. Спогади про війну в сучасному вимірі: інформаційно-комунікативний потенціал. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. Київ, 2022. Вип. 1. С. 32–38. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004350>

43. Любовець Н. І. Мемуари як важливий складник інформаційних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Інформаційне, інтелектуальне та духовне життя суспільства крізь призму біографічних досліджень діячів бібліотечної, книжкової та видавничої справи* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 15–16 листоп. 2022 р.). Ужгород : Вид-во Олександрії Гаркуші, 2022. С. 89–91.

44. Любовець Н. І. Мемуари як інструмент ідеологічного впливу: досвід та сучасні виклики. *Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання* : зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. уч., 16 трав. 2023 р., Київ / НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця : Твори, 2023. С. 76–79.

45. Любовець Н. І. Мемуарна бібліотека Наукового товариства імені Шевченка (1995-2001). *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. Київ, 2023. Вип. 2. С. 130–135. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004960>

46. Любовець Н. І. Університетські часописи другої половини XIX ст. в еволюції української мемуарної традиції. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.). Київ : НБУВ, 2023. С. 605–608.

47. Любовець Н. І. Спогади у період війни як ресурс консолідації суспільств: досвід та сучасні практики. *Педагогічна біографіка про національно-патріотичне виховання дітей і молоді: ідеї, концепції, практики* : зб. матеріалів IX Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. участю, 13 трав. 2024 р., Київ / НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця : Твори, 2024. С. 105–108.

48. Любовець Н. І. Спогади про сучасну російсько-українську війну: наукова рецепція. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. Київ, 2024. Вип. 3. С. 45–50. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004741>

Публікації, які додатково відображають наукові результати дослідження:

49. Любовець Н. І. Інформаційно-комунікативний потенціал спогадів про російсько-українську війну (2014–2022 рр.). *Українська біографістика*. Київ, 2022. Вип. 23. С. 44–58. <https://doi.org/10.15407/ub.23.044>

АНОТАЦІЯ

Любовець Н. І. Становлення української мемуарної традиції: історико-бібліографічне дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2025.

У дисертаційному дослідженні в контекстах багатовимірності аналізуються типові риси українських мемуарів як важливого культурно-історичного феномену та пам'ятки вітчизняної рукописної і книжкової спадщини. Їх величезний кількісний, жанровий і тематичний діапазон до нашого часу вповні ще не опрацьований і не систематизований вітчизняними книгознавцями і бібліографознавцями, що вимагає ґрунтового історико-бібліографічного дослідження.

Під поняттям «українська мемуарна традиція» в дисертації розуміється культурно-історичне явище, яке бере початок з далеких часів і триває до сьогодення, охоплюючи розвиток, збереження та побутування різножанрових мемуарних текстів на українських теренах. Вона формувалася під впливом історичних епох, суспільно-політичних умов, культурних потреб і національних пріоритетів, відіграючи важливу роль у передачі історичного досвіду, національної пам'яті та сприяючи формуванню ідентичностей в українському суспільстві.

Історіографічний аналіз свідчить про основні підходи до вивчення мемуарів, зокрема: історико-бібліографознавчий, історико-джерелознавчий, літературознавчий, культурологічний, інформаційно-комунікативний. Останній набув особливої актуальності у зв'язку із сучасними технологічними змінами, що призвели до значних трансформацій у гуманітарних науках (Digital Humanities).

Основою для дослідження стали мемуари, опубліковані в періодичних виданнях, які згуртовували представників національної інтелектуальної еліти, що надавало часописам особливої ваги. Мемуари відігравали важливу роль у політичному та культурному розвитку країни, відображаючи погляди суспільних груп і взаємодію особистості та суспільства.

Для дослідження безперервності української мемуарної традиції проаналізовано найбільш важливі, знакові та показові мемуарні тексти, що ілюструють питомі риси української мемуарної традиції як багатовимірною

культурно-історичного феномену та важливого складника національної культурної спадщини.

Виокремлено основні маркери, що розкривають специфіку й потенціал феномену мемуарів у різні історичні періоди: жанри, автори, інтенції, «герої», види комунікативних зв'язків, тематичні спрямування, – що дало змогу з'ясувати основні етапи еволюції вітчизняної мемуарної творчості, характерні риси, європейський контекст. Визначено ранньомодерний етап (Козацька доба), період Українського національного відродження (перша половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.), Першої світової війни та Української революції (1917–1921 рр.), боротьби національного та радянського дискурсів в українському мемуарному просторі (1920–1930-ті рр.).

Загалом еволюція української мемуарної традиції відображає важливі соціально-політичні зміни, що визначають склад авторів, інтенції, тематику та жанрові особливості мемуарів, а також їх роль у формуванні історичної свідомості та національної ідентичності.

Ключові слова: українська мемуарна традиція, мемуари, мемуарій, бібліографія мемуарів, мемуарні жанри, історичне книгознавство, соціокультурний діалог.

SUMMARY

Liubovets N. I. Formation of the Ukrainian Memoir Tradition: Historical and Bibliographic Study. – Qualification research, manuscript.

Dissertation submitted for academic degree of Doctoral in History, specialty 27.00.03 – Book studies, library studies, bibliography studies. V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, 2025.

The dissertation research examines the multidimensional contexts and typical features of Ukrainian memoirs as a significant cultural-historical phenomenon and a valuable part of the nation's manuscript and book heritage. The memoir's vast quantitative, genre, and thematic range remains largely unexplored and unsystematized by Ukrainian bibliologists and bibliographers, necessitating comprehensive historical and bibliographic study.

In the dissertation, the term "Ukrainian memoir tradition" refers to a cultural-historical phenomenon that began in ancient times and continues to the present day. It encompasses the development, preservation, and circulation of various genre memoir texts within Ukrainian territories. This tradition was shaped by historical epochs, socio-political conditions, cultural needs, and national priorities, playing a crucial role in the transmission of historical experience, national memory, and contributing to the formation of identities within Ukrainian society.

The historiographical analysis reveals the main approaches to the study of memoirs, including: historical bibliographic studies, source studies, literary analysis, cultural studies, and information-communicative approaches. The latter has gained

particular relevance in light of contemporary technological changes, which have led to significant transformations in the humanities (Digital Humanities).

The foundation for the research was memoirs published in periodicals that brought together representatives of the national intellectual elite, which gave these journals particular significance. Memoirs played a crucial role in the political and cultural development of the country, reflecting the views of social groups and the interaction between the individual and society.

To study the continuity of the Ukrainian memoir tradition, the most significant, iconic, and representative memoir texts have been analyzed, illustrating the distinctive features of the Ukrainian memoir tradition as a multidimensional cultural-historical phenomenon and an essential component of the national cultural heritage.

The main markers that reveal the specifics and potential of the memoir phenomenon across different historical periods have been identified: genres, authors, intentions, "heroes," types of communicative connections, and thematic directions. This analysis made it possible to clarify the key stages of the evolution of Ukrainian memoir writing, its distinctive features, and its European context. The following stages have been defined: the early modern period (the Cossack era), the period of the Ukrainian national revival (the first half of the 19th century – early 20th century), World War I and the Ukrainian Revolution (1917–1921), and the struggle between national and Soviet discourses in the Ukrainian memoir space (1920s–1930s).

Overall, the evolution of the Ukrainian memoir tradition reflects significant socio-political changes that shape the authors, intentions, themes, and genre characteristics of memoirs, as well as their role in the formation of historical consciousness and national identity.

Keywords: Ukrainian memoir tradition, memoirs, memoir corpus, memoir bibliography, memoir genres, historical book studies, sociocultural dialogue.

Підписано до друку 23.01.2025 р.
Формат 60х90/16
Ум. друк. арк. 2,2. Обл.-вид. арк. 2,2
Наклад 100 примірників